

**ГЕРБАРІЙ УЧНІВ УЧИЛИЩА ЗЕМЛЕРОБСТВА
ТА САДІВНИЦТВА У ФОНДІ НАУКОВОГО ГЕРБАРІЮ УНУС (УМ)**

Т. В. Мамчур, к. с.-г. н., доцент

В. П. Карпенко, д. с.-г. н., професор

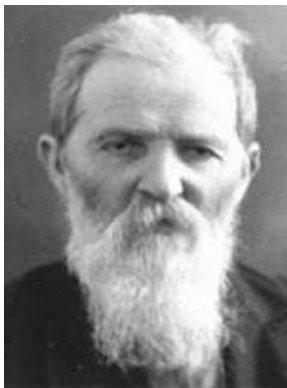
М. І. Парубок, к. б. н., доцент

Уманський національний університет садівництва

Науковий гербарій Уманського національного університету садівництва (УМ) започатковано ще в 1844 р. у Головному училищі садівництва, м. Одеса. У працях фондів стародруків Наукової бібліотеки університету зазначено, що «...під керівництвом директора Д. С. Обніського в 1859 р. Училище з Одеси, з усім майном та гербарієм, переїжджає до м. Умань, Київської губернії (нині Черкаська обл.), де навчально-виробничою базою його стає “Царицин сад”, (нині Національний дендрологічний парк “Софіївка” НАН України) [9–11]. На той час учні училища вивчали рослинність, яку можна було використовувати для озеленення парків, садиб. Ознайомлення з даною рослинністю у природі проходило у дендрологічному парку, де були інтродуковані види майже з усіх континентів світу, які могли зростати у наших умовах. Учні також вивчали природну флору лісостепової частини України в околицях м. Умані. У цей період було розпочато велику роботу з гербаризації досліджуваних рослин і поповнення ними гербарних колекцій про що свідчать опрацьовані етикетки гербарних зразків (г.з.). Крім того гербарні збори учнів училища є і за 1848-49 рр., зокрема і Одеси, які зібрано під час вивчення дисципліни ботаніка та проходження практики по узбережжю Чорного моря та Нікітському ботанічному саду (Крим).

Аналізуючи роботу викладачів ботаніки, садівництва, метеорології В. В. Пашкевича, Ю. Р. Ланцького, В. О. Поггенполя, можна стверджувати, що на той час вони були науковими наставниками для учнів училища, як у дослідженні рослинності Уманщини, так і в їх подальшій науковій роботі. Так, під керівництвом В. В. Пашкевича у 1885-1892 рр. були впорядковані всі насадження училища, помологічний сад, парк, виноградники, теплиці,

квітники, оранжереї, а також був закладений арборетум “Англійський парк” у Царициному саду. Ю. Р. Ланцький працював з 1883 по 1907 рр. спочатку головним садівником парку (1891 р.), а згодом і його завідувачем, замінивши В. В. Пашкевича. Він проводив вивчення інтродукції та акліматизації рослин у садово-парковому мистецтві. В. О. Поггенполь за роки роботи 1877-1907 рр. в училищі, відкрив (1885 р.) метеостанцію та проводив з учнями фенологічні спостереження як у дикорослих, так і культурних рослин. Це давало можливість більш ґрунтовно займатися науковими дослідженнями, принагідно вони збирали гербарій [7].

В. В. Пашкевич

Ю. Р. Ланцький

В. О. Поггенполь

У своїй праці “Очерки флоры окрестностей г. Умани Киевской губернии” (1887) [8], відомий науковець, ботанік і натураліст Йосип Кондратович Пачоський, який на той час був учнем Уманського училища землеробства і садівництва з 1882 по 1886 рр., дякує В. О. Поггенполю за допомогу в отриманні метеорологічних даних під час проведення досліджень рослин Уманщини. Крім того чималу роль у формуванні Й. К. Пачоського, як ботаніка відіграли викладачі – Володимир Миколайович Львов, який читав ботаніку, лісівництво, Микола Іванович Лапін – анатомію рослин, садівництво і городництво та Владислав Якович Скробишевський, який з 1883-1885 рр. був головним садівничим Царициного саду і викладав ботаніку.

В. М. Львов відмічав *«...що серед учнів завжди знаходилися ентузіасти гербарної справи, любителі ботаніки, які аж до завершення навчання в училищі не полишали її»* [3, 4]. Одним із таких учнів і був

Й. К. Пачоський, який став великим ученим-ботаніком.

Особливу вдячність Й. К. Пачоський висловлював своєму магістру ботаніки В. Я. Скробишевському [8], який прищепив любов до даного предмета, а також надав велику допомогу майбутньому вченому у визначенні рослин. На знак поваги і вдячності до свого вчителя Й. К. Пачоським було названо новий вид *Cytisus skorobiszewskii* [12].

В. Я. Скробишевський

Й. К. Пачоський

В. М. Львов

У Науковому гербарії УНУС (УМ) зберігається 389 г.з. Й. К. Пачоського, які зібрані в околицях м. Умані (Київська губернія), оранжереї та Царициному саду. Зібрані ним рослини ситематизовано і виділено в іменну

меморіальну колекцію, що має неабияку цінність. У музейній кімнаті університету опрацьований прайс-лист (1885), вирощених на той час в училищі рослин, зокрема оранжерейних, садових, які відображені у гербарії Й. К. Пачоського.

Один із директорів училища М. Є. Софронов [10] описував викладання курсу ботаніки, лісівництва учнів училища. Так, крім лекцій вони були зобов'язані на практиці працювати з природним матеріалом рослин та зібрати гербарій: «...Желательно, чтобы каждый ученик собирал сам для себя гербарий, например тех растений, которые имеют непосредственное соприкосновение с хозяйством: гербарий растений культурных, растений диких кормовых, медицинских и растений вредящих интересам хозяйства; наприм.: растений ядовитых, засоряющих поля, а также отруби разных пород лесных деревьев с различным

приростом, по крайней мере, господствующих в местности пород...», а на практичних заняттях працювали з наочними гербаріями: «...Прекрасным пособием для учеников служит основной гербарий училища и гербарий русской флоры, который составилсѣ путѣм обмена растениями с Имперской Академией Наук... Летом во время практических занятий ученики пополняют гербарий цветковых растений и занимаются изучением споровых растений, работая в тоже время с микроскопом, при чѣм внимание их обращается, главным образом на вредителей сельскохозяйственных и садовых растений... Курс дендрологии не вполне соответствует программе, а потому приходится делать пополнения относительно видов, имеющих значения в декоративном садоводстве. Кроме того, ученики знакомятся практически с важнейшими породами путѣм сбора гербариев... Кроме того, имеется обширный дендрологический гербарий, собранный в Никитском ботаническом Саду, коллекция семян древесных растений и колекция хвойных шишек...».

Отже, аналізуючи працю М. Є. Сафронова, можна стверджувати, що гербарій училища формувався як за обміном, так і шляхом систематичних зборів, що виконувались викладачами та учнями училища. У гербарному фонді виявлено гербарій з морфології рослин, водоростей, грибів та нижчих спорових рослин. Окремо виділено дендрологічний гербарій (1982 г.з.) хвойних, листяних деревних і кущових порід, які були в той час і наочним матеріалом для вивчення дисципліни «Декоративна дендрологія»; відмічено 218 г.з. багаторічних трав'янистих культурних рослин, оранжерейних. Сформовано г.з. під час навчальної практики на базі Нікітського ботанічного саду, Царициного саду, що відмічено на гербарних аркушах [5, 6].

Помітний слід у розвитку ботаніки в училищі залишив викладач Володимир Павлович Муравйов (1885-1963). Саме за роки його роботи в училищі було створено окремий кабінет ботаніки (1905 р.), оснащений мікроскопами, шафами для гербарних зразків та лабораторним обладнанням. Завдяки бережному ставленню викладачів ботаніки до гербарію, в

навчальному закладі йому було відведено сприятливе за умовами зберігання приміщення, це дало можливість нам отримати в спадок цінне історичне та наукове надбання.

Насьогодні проведено велику роботу з формування, інвентаризації гербарію. Згідно Положення про Гербарій було схвалено Вченою радою Уманського НУС (2013 р.) його функціонування, як науково-дослідний підрозділ кафедри садово-паркового господарства, з 2015 р. гербарію присвоєно статус науковий, він став підрозділом наукового відділу УНУС. У 2016 р. Науковий гербарій Уманського НУС зареєстровано в Index Herbarium (New York) з ідентифікатором (акронім) – УМ. Гербарій розділено на такі складові: історичний, меморіальний і навчальний, який налічує насьогодні більше 35 000 г.з. [7].

У своїй праці Т. О. Кравець ін. [1] більш обґрунтовано висвітлюють дослідження ексикат Herbarium Florae Rossica, які виділено в історичну частину гербарних зборів учнів Училища землеробства і садівництва. Він поповнився майже 2 тис. г. з., що були надіслані до Санкт-Петербурга для визначення професійними ботаніками впродовж 1898-1922 рр., які потім поверталися до училища і зберігаються нині в Гербарії УМ. Гербарій Herb. Fl. Ross. налічував по 50 видів рослин у кількості 50 гербарних аркушів для кожного виду. Вони надсилалися до Ботанічного саду в Санкт-Петербурзі (Ленінград) для визначення, розкладання зразків та етикетування. Згодом розсилалися до навчальних закладів у користування для навчального процесу. Активну участь у цьому прийняли і учні нашого училища [1, 7].

За опрацьованими гербарними етикетками прізвища колекторів г.з. (учнів училища) звірено з архівними даними музею історії університету (табл. 1). А також в опрацьованому науковому виданні «Schedae ad Herbarium florum Rossicarum, a Museo Botanico Imperiali Scientiarum Petropolitanae editum» (1901) [13] підтверджено, що вони збирали рослини на околицях м. Умань тодішньої Київської губернії, вони увійшли до наукового серійного видання

Herb. Fl. Ros. (восьми випусків) за редакцією відомих ботаніків С. І. Коржинського, Д. І. Литвинова [12].

Таблиця 1

**Учні Уманського училища землеробства і садівництва, які увійшли до
Herb. Fl. Ross.**

Прізвище, ім'я, по-батькові колектора	Роки збору	Роки випуску
1	2	3
Андрієвський Іван Кирилович	1899	1903
Борисов Олександр Григорович	1902	1906
Бржезицький Йосип Герардович	1901	1905
Булатович Михайло Стефанович	1898	1902
Войтенов Іван Григорович	1898	1903
Герасимчук Петро Онисимович	1899	1904
Горбач Іван Сидорович	1899	1903
Гутик Іван Опанасович	1898	1903
Жураківський Іван Едмундович	1897	1901
Заморський Федір Варфоломійович	1901	1905
Кармалін Леонід Михайлович	1904	1908
Коздобин Степан Федорович	1901	1905
Козлов Гаврило Іванович	1900	1904
Колясінський Євгеній Феліксович	1901	1905
Курченко Лев Дмитрович	1901	1906
Ліпінкевич Сигизмунд Викентієвич	1898	1902
Лоханько Федір Лукич	1907	1911
Макаров Микола Степанович	1901	1908
Малиновський Іустан Андронович	1901	1905

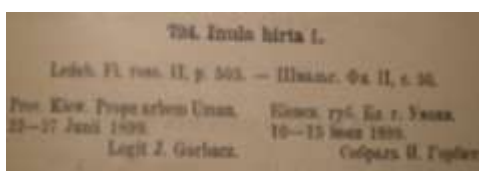
Продовження таблиці 1		
1	2	3
Маріанській Олександр Олександрович	1898	1903
Махнушкін Андрій Дмитрович	1897	1903
Моцюк Іван Олександрович	1898	1903
Ноздрєєв Олександр Петрович	1898	1902
Параскевогло Петро Федорович	1900	1904
Покшишевський Михайло Олександрович	1901	1905
Руденко Степан Карпович	1901	1905
Сапожников Іван Захарович	1898	1902
Скалицький Сергій Миколайович	1903	1906
Тирановець Василь Гаврилович	1906	1910
Ткаченко Яків Амосович	1897	1901
Феклістов Михайло Дмитрович	1898	1902
Успенський Микола Васильович	1897	1901

Ф. В. Заморський

На опрацьованих гербарних етикетках відмічено двома мовами (латиною та російською) їх прізвище, здійснено опис рослин, рік збору та місце. Колекція була зброшурована у відповідних картонних папках, гербарних аркушах паперу формату А3. Рослини було зібрано в околицях м. Умань, переважно на луках, полях, у лісі та Царициному саду.

Серед колекторів, які подано вище немає прізвищ

учнів (мовою оригіналу – Автоневи́ч А., Бихацький В., Богушевський Т., Бондаренко П., Буссов Н., Вышні́цький Д., Морозов А., Казута

В., Корва́вский, Кузько Н., Нагурный Н., Попла́вський Э., Селе́цький А., Сы́чевский И., Стелле́цький В., Черноус М.), оскільки на жаль відсутні в архівних списках музею університету (можливо за різних причин не закінчили училище).

Опрацьовані архівні матеріали вказують, що деякі з учнів училища, після його закінчення, повернулися до навчального закладу та продовжили свою науково-педагогічну діяльність уже викладачами. Зокрема Ф. Заморський з травня 1921 р. був професором землеробства в Уманському с.-г. технікумі, а за період 1922-1927 рр. – завідувачем навчальної частини та обіймав посаду декана агрономічного факультету; С. Руденко у 1940 р. працював в Уманському СГІ та очолював кафедру ботаніки, а за 1944-1946 рр. працював за сумісництвом на посаді декана агрономічного факультету. Вони ще зі студентських років долучилися до збору історичного гербарію, а згодом і до його збереження.

Під час вивчення фондкових колекцій історичного гербарію УМ з метою їх інвентаризації було виявлено г.з. *Teucrium chamaedrys* L. професора Ф. В. Заморського, який був зібраний ним 15 червня 1901 року на пагорбах Умані (рис. 1.). Г.з. *Sambucus nigra* L., зібраний професором С. К. Руденко 15 травня 1901 р. у дикому стані кущових насаджень в околицях Умані (рис. 2.). Вони увійшли до колекції ексикат Herb. Fl. Ross., який був сформований у період 1897-1907 рр. Їх г. з. відмічено у п'ятому випуску «Schedae...» (Ст. 110, 112). Можливо вони потрапили і в інші установи України та і зарубіжжя, що потребує тривалого подальшого наукового пошуку.

За нашими попередніми підрахунками види, які представлені ексикатами Herb. Fl. Ros. належать майже до 100 родин. Найбільшу кількість родин (75) налічує клас Magnoliopsida (=Dicotyledonae) та клас Liliopsida (=Monocotyledonae) – 18. Відмічено також г.з. відділу Piniphyta, які представлено чотирма родинами. Отже, основну частину ексикат становлять покритонасінні рослини.

С. К. Руденко

Рис. 1. *Teucrium chamaedrys* L.,
колектор Ф. Заморський, 1901

Рис. 2. *Sambucus nigra* L.,
колектор С. Руденко, 1901

Під час роботи з Науковим гербарієм УНУС (УМ) проведено систематизацію, створено електронну базу, яка доступна студентам, аспірантам, докторантам, викладачам університету та науковцям інших установ.

Висловлюємо подяку завідувачу музею історії університету О. В. Свистун та провідному бібліотекарю Наукової бібліотеки УНУС Н. В. Михайловій у наданій історичній документації, літературних джерелах.

Література

1. Кравець Т. О., Мамчур Т. В., Чорна Г. А. Ексикати *Herbarium Florae Rossicae* історичного гербарію Уманського училища рільництва і садівництва // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: біологія. Вип. № 25. Харків, 2015. С. 61-65.

2. Липшиц С. Ю., Васильченко И. Т. Центральный гербарий СССР. Исторический очерк. Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1968. 142 с.

3. Львов В. Преподавание морфологии и систематики растений в земледельческих училищах // Тр. съезда деятелей по низшему с.-х.

образованию при Уманском училище земледелия и садоводства в январе 1898 г. Спб. 1899. С. 51-57.

4. Львов В. Самостоятельные работы учеников по систематике растений // Уманское училище земледелия и садоводства на Киевской сельскохозяйственной и промышленной выставке в 1897 г. Объяснительный каталог экспонатов училища. К. 1897. 238 с.

5. Мамчур Т. В., Парубок М. І. Історична колекція дендрологічного гербарію Уманського національного університету садівництва // Мат-ли Всеук. конф.: Перспективи лісового і садово-паркового господарства [Треті Анненковські читання] (12 травня 2016 р., м. Умань, УНУС). Умань, 2016. С. 35-40.

6. Мамчур Т. В., Карпенко В. П. Наукове і навчальне значення гербарію Уманського національного університету садівництва у підготовці фахівців лісового господарства // Мат-ли міжн. конф.: Перспективи лісового і садово-паркового господарства: присвячені 90-річчю від Дня народження д. с.-г. н. професора В. І. Білоуса (8 грудня 2015 р., м. Умань, УНУС). – Умань, 2015. С. 32-35.

7. Мамчур Т. В., Карпенко В. П., Парубок М. І., Свистун О. В. Вчені-ботаніки Уманського національного університету садівництва та їх наукові дослідження (1844-2016): монографія (присвячується 95-річчю створення кафедри ботаніки). Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2017. 280 с., іл.

8. Пачоский Й. Очерки флоры окрестностей г. Умани Киевской губернии // Записки Киевского общества естествоиспытателей. Т. VIII., Вып. 2., 1887. С. 371-439.

9. Юбилей Уманского училища. Речь преподавателя Уманского училища земледелия и садоводства В. А. Долбина, прочтенная на юбилейном акте 27 декабря. К., 1895. 39 с.

10. Уманское училище садоводства и земледелия. Составлено директором училища М. Е. Сафроновым при участии преподавателей и заведующих отдельными отраслями. С.-Петербург, 1910. 80 с.

11. Уманский сельскохозяйственный институт имени А. М. Горького (1844-1974) / И. И. Билоус. – К.: Изд-во «Вища школа», 1976. 96 с.

12. *Cytisus skorobiszewskii*. [Электронный ресурс]. [Режим доступа]. <http://predki2000.narod.ru/rakitnik.html>, <http://ru.cyclopaedia.net/wiki>

13. Schedae ad Herbarium Florae Rossicae, a Museo Botanico Academiae Imperialis Scientiarum Petropolitanae editum. Список растений гербария Русской флоры, издаваемого Ботаническим Музеем Императорской Академией Наук. Спб. 1901. Т. III., № 601-900. 88 с.